

مۆرفۆلۇجىي دابەشكەرانە لە زمانى كوردیدا

بازیان یونس محیدین^۱ - سه‌باح ره‌شید قادر^۲ - نازاد ره‌مه‌زان عه‌لی^۳

azad.ramazan@epu.edu.iq dr.sabahrashed@yahoo.com - bazyan.muhiadin@epu.edu.iq

^۱ بەشى تەكنىكى شارستانى، كۆلۈزى تەكنىكى ئەندازى، زانكۆي پۈتتەكنىكى ھەولۈر، ھەرمى كوردستان. عىراق

٢ به‌شی زمانی کوردی، کۆلژی زمان، زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، هه‌رێم، کوردستان. عێراق

٣ بهشی ته کنیکې میدیا، کولتیری ته کنیکې کارگری ههولپر، زانکوی پوښته کنیکې ههولپر، ههرنمې کوردستان. عراق

یوخته:

[illegible]

بەم شىۋەيە ئەم كارە پوختەى بىنەما بىنچىنەيىيە كانى (DM) دەخاتەرۇ، و چۆنىيەتتى بە كارەكىكردى ئەو مۆدەلە نىشانىدەدات، بەپپى زىنجىرەى ھەرەمى پىستەسازىيانە، و بەدرىژاىي ئەو ئاراستەيە. ھەمو توخمە كانى ناوہوہى رۆنانى پىستە و كەرەستە مۆرفۇلۇجىيە كان، كە بەپپى زىنجىرەى ھەرەمى بەشدارىدەكەن بەپپى چۆنىيەتتى رۆنان و دروستكردى پىستە بەرپۆدەدەچن، چونكە ھىچ فەرھەنگىك نىيە بونىياتى وشە بىكات بەر لە گەنجىنە كرىنى لەو فەرھەنگەى تايىبەتە بە وشە كان و كۆكرىدەوہيان بەپپى دارشتنەوہى سىنتاكسى.

بە گشتی لەم مۆدەلەدا سێ لیست بۆ ڤیکھېنەکان دەخەرنەرو:

لیستی پیکهینهی (رۆانی سینتاکسی)، لیستی بنه‌ماکان (ناوه‌ڕۆکی دهنگی) و لیستی سیماکان (تایبه‌تییه واتایی/ سینتاکسییه‌کان) ناوزه‌ندکردنی دواکه‌وتو، درکپیکردنی دهنگی، له کاتیکی دهنگی کرده‌که، واته دواي رسته‌سازی (رێزمانی) دێته‌کایه.

وشه‌کیله‌کان: مۆرفۆلۆجی دابه‌شکه‌رانه، بونیاد/ پیکهینی یه‌گگرتو، ده‌رکپیکردنی دهنگی، لیستی پیکهینه‌کان.

Distributed Morphology in Kurdish Language

Bazyar Yuns Muhiadin¹ - Sabah Rashed Qadir² - Azad Ramazan Ali³

¹ Department of Civil Engineering, Erbil Technical Engineering college, Erbil Polytechnic University, Kurdistan Region, Iraq.

² Department of Kurdish Language, College of Language, University of Salahaddin, Kurdistan Region, Iraq.

³ Department of Media Techniques, Erbil Technical Administrative college, Erbil Polytechnic University, Kurdistan Region, Iraq.

Abstract

Distributed Morphology (DM), Which is the title of our research, Consider as challenging traditional linguistics by proposing a unified system for building both complex word and sentential structures Instead of relying on a separate lexicon for word Formation . Many of the particulars of the theory of distributed morphology grew from discussions between Morris and Marantz , starting around 1990 , the seeds of the theory planted in Morris is thinking , as summarized in . Marantz is contribution identifies as crucial to the birth of DM . This theory radically that joined two core assumption: (1) syntactic approaches to word structure (2) a rejection of a phonologized set of phonological pieces stemming from realizational theories of morphology . DM argues that both words and Sentences are Constructed dynamically through the Same Syntactic operations, this abstract will introduce the Core principles of DM and illustrate its application with an example, we depended on:

- Syntactic hierarchy all the way down: Elements within both syntax and morphology participate in hierarchical structures, similar to how sentences are built.
- No lexicon: Word Formation isn't Pre-Stored in a dedicated lexicon: words are assembled on-the-Fly during Syntactic derivation.

- Three Component lists: DM relies on three lists: the Formative list (syntactic building blocks) The exponency list (Phonological Content), and the Feature list (Semantic/ Syntactic properties).

Late insertion: Phonological realization occurs late in the process, after Syntactic Structure is built.

Keywords: Distributed Morphology , Structure / Uniqu Component , Phonological Content , Component lists .

پیشه کی

۱. ناویشانی توژیینه وه که

ناویشانی توژیینه وه که بریتیه له (مۆرفۆلۆجی دابه شکهرانه له زمانی کوردیدا) له بهر رۆشنایی رێزمانی وشه دا؛ سه ره له ئانی ئه و بۆچونه سه ره تا کانی بۆ ۱۹۹۰ ده گه رێته وه، که له لایه ن Halle و Marantz خرایه رو، وردتر بلیین ۱۹۹۳، وه کو توژیینه وه یه ک به ناوی مۆرفۆلۆجی دابه شکهرانه و هه ندی پارچه ی نادیار و ناده رکه وتو، له و سه رده مه وه کو چیه وه یه کی تیۆری بۆ سنوریرکی به رانه به ر ده سه لاتی رێبازی فه ره هه نگي هاته کایه وه.

۲. ئامانجی توژیینه وه که

هه ولێکه بۆ شیکردنه وه ی یاسا کانی ئه و مۆده له / بۆچونه مۆرفۆلۆجیه، و مه ودا ی جیه جیکردنی به سه ر زمانی کوردیدا، هه روه ها ناساندنی بنه ما کانی و شیواز و پیوه ره کانی کارکردنیه تی به خوێنه ر لای ئه کادیمستی کوردی.

۳. کیشه ی توژیینه وه که

چۆنیه تی دارشتنه وه ی ئه و پیوه ره نه ی مۆده له که / بۆچونه که پشتی پیده به ستیت بۆ گونجانندی به بنه ما رێزمانیه کانی زمانی کوردی؛ بنه ما کنیش زیاتر وه کو بنه ما ی باو، نمونه یی سه یرده کریت، هۆکاری ئه وه ی هه ندی له زمانه کان به شیوه بنجیه کانی ریزکردنی که ره سه ته کان، له چاو زمانه کانی تر دا فراوانترن.

۴. رێبازی توژیینه وه که

ئهم کاره له توژیینه وه ی (مۆرفۆلۆجی دابه شکهرانه له زمانی کوردیدا)، و هینانه دی ئه نجامه دیاریکراوه کاندای رێبازی وه سفی له شیکردنه وه و لیکدانه وه کانی دیارده مۆرفۆلۆجیه کان ده سه ته به رده کات.

۵. ناوه رۆکی توژیینه وه که

ئهم توژیینه وه یه هه ولده دات بابه ت و لایه نه پیوه نیداره کانی مۆرفۆلۆجی دابه شکهرانه (DM) بناسینیت، هه روه ها یاسا و مه ودا ی جیه جیکردنی له زمانی کوردیدا نیشاندات، له گه ل گرنگترین ئه و بنه ما سه ره کیانه ی بۆ به رپوه بردن و کارکردنی پشتیان پیده به ستیت. بۆ ده سه ته به رکردنی ئهم بنه ما یانه ش سروشتی کاره که واده خوازیت، جگه له پیشه کی و پوخته ی توژیینه وه که، که سه ره تا یه کن بۆ چونه نیو باسه که وه، به یی پلانیک دابه شی سه ر دو ته وه ر بکریت، له گه ل تۆمارکردنی ئه نجامه به ده سه ته ها ته وه کان، و ریزکردنی ئه و سه رچاوانه ی بۆ ئه نجامه یانندی ئهم توژیینه وه یه سودیان لیوه رگیراوه، به م شیوه یه:

له تهوهري يه كه مدا كورته يه ك له باره ي مۆده ئی مۆرفۆلۆجی دابه شكه رانه، له روانگه ی میژو و چۆنیهتی سه ره له دان و ده ركه وتنییه وه خراوه ته رو. ته وه ری دوه میش بۆ بلۆككردن هۆكاره كانی هاته نكایه ی له و مۆده له دا به نمونه و لیکدان هوه ی پۆیسته وه، له گه ل چۆنیه تی ده ركه وتنی بلۆككردن له DM دا و كۆتاییه كانی داریشتن Terminal ته رخانه كراوه.

۱. ۱: مۆفۆلۆجی دابه شكرا نه Distributed Morphology

ئه و مۆده له له لایه ن Halle and Marantz سالی 1993، وه كو ری یازیکی شیکردنه وه له شکاندنه وه ی گیره كه كاندا خستیانه رو. تایبه تمه ندی هه ره دیار و لایه نه جیاكه ره وه كانیشی له تیور و مۆده له كانی دیکه بریتییه له: **یه كه م:** له پۆنانی سه ره وه ی سینتاكسدا كه به (S-Structure) / (SS) ناوده برییت، مۆرفیمه كان وه كو گرپی لاوه کی، یان گری پهراوێزییه كان (terminal nodes) ده رده كه ون، له گه ل ده سته یه ك سیما ی مۆرفۆسینتاكسی. یه كه ده گرن، به بی به ستنه وه یان به هیچ سیما و تایبه تییه کی ده نگسازی.

دوهم: ئاستی ناوه ند له نیوان ئاستی (SS) و فۆرمی ده نگ (PF) دایه، و بریتییه له ئاستی مۆرفۆلۆجی یان پۆنانی مۆرفۆلۆجی (MS)، كه تاییدا یه كه فهره نگییه كان ده رژییه ئه و نیوه نده (شوێنیک وهرده گرن) له میانه ی هاته ناوه وه ی یه كه فهره نگییه كاندا، له وه ی كه مۆرفیمه ئه بسترakte كان به پیی داواکارییه سینتاكسیه كانی تایبه تمه ندییه ده نگییه كان دینه كایه وه.

سییه م: له نه خشه كیشانی (SS) له وه بۆ (MS)، مۆرفیمه نابه رجه سته كان (كه هیشتا له میشكدایه و نه بۆته مۆرف) ده كه ویته ژیر ركیفی گه لیک هه مواركردنه وه، هه مواركردنی جیاواز Various Kinds of Modification، ئه و په یوه ندییه ریزبونه راسته هیلییه، بۆ نمونه وه كو به شیك له و نه خشه ریگه یه ك دیته ناوه وه، كه له وانه یه مۆرفیمیکی نوی له خو بگریت، بۆ نمونه هاته ناوه وه ی مۆرفیمی ریككه وتن (Agreement Morphemes)، به له بریدانانی (Adjunction) ی مۆرفیمیك له شوینی یه كیتر، وه كو:

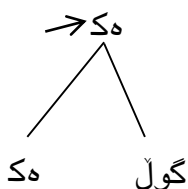
من هات + م
ئیمه هات + ین
له بریدانانی مۆرفیمی ریككه وتن.

هاوپیچکردنی مۆرفیمه ریزمانییه كانی ده مكاته كان (Tensed INFL)، كه هاوسییه تی كدراریك ده كات (Adjacent V)، ئه ویش به لیکدانی دو مۆرفیم له مۆرفیمیكد، كه به دیارده ی (Merging - لیکدان) ناسراوه، یان كه رتکردنی (Splitting) ی یه ك مۆرفیم بۆ دو مۆرفیم.

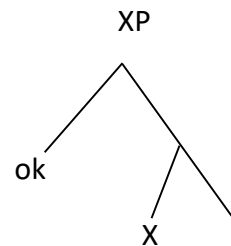
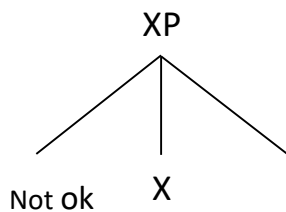
سه باره ت به Merging، هه ندی جار وه كو به شیك له جو لاندن (Move) سه یرده کریت، له به رانه بر ئه و راستییه ی كه وا رسته له ژماره یه کی بیکۆتای فره یز دیته داریشتن کاریگه ری گه وره ی له سه ر تیۆره كانی زمانه وانی دروستکرد، به ده سته کردنی كرده زمانیه كان به گریدانی (به لایه نی كه م) دو توخم بۆ ناولینانی هه ر ده سته یه ك ئه و كرده یه لای چۆمسیکی به كرده ی لیکدان (Merge) ناوده برییت (Cedric, 2006: 78).

بۆ نمونه:

ده بیته سه ره ی لیکدانه كه

ناوی فرهیزه که ناوی سه‌ره‌ی فرهیزه که ده‌بیت، به جوړیک له زمانی ئینگلیزیدا:

جوړی لیکدانه که دارپشتی هیلکاریه که ده‌گوریت، ئه‌ویش:

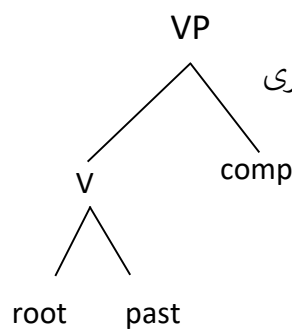
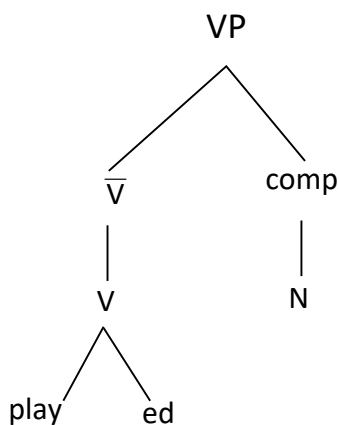
(1) له کاتی هیئانه ناوه‌وی یه که فرهه‌نگیه‌کان گریمانه‌ی ئه‌وه ده‌کریت، که ده‌شیت له شوئینیک کوټبند بکریت، که‌واته کاتیک دو ((مؤرف)) بخرینه پرۆسه‌که‌وه هه‌ردوکیان ده‌خرینه لیستی ئه‌وه مؤرفیمه‌وه، ئه‌وه کاته ئه‌وه مؤرفانه له سنوریکي به‌رتسه‌کدا ده‌بن.

(2) جاری یه‌که‌م یه‌که فرهه‌نگیه‌که شوئینیکي پیده‌دریت، هیئانه ناوه‌وی مؤرفه‌کان ده‌بنه بابته‌ی بزوينه‌ری هه‌موارکردنه‌که (بروانه: 4: Spencer & Zwicky, 2007)

به‌پیی ئه‌وه رپیازه ده‌مکاتی رابردوی کرداری ئینگیزی (Play - ed) به‌و شیوه‌یه ده‌رده‌که‌ویت، و له نه‌خشه‌ی (SS) له‌وه به‌ره‌و (MS)، وه‌کو ئاماژه‌مان پیدا له مؤرفیمه ریزمانیه‌که‌وه ده‌شکیتته‌وه به‌کرداره‌که‌وه ده‌لکیت، ئه‌وه‌ش

له‌گرتی کرداره‌وه ده‌بیت:

مه‌به‌ست له‌گرتی کرداری

ده‌کرئ به‌شیوه‌ی (V INFL) بخرینه رو [+past] — ed.

له‌وه پرۆسه‌یه‌دا به‌پیی ئه‌وه رپیازه وا گریمانه ده‌کریت، که (INFL) هه‌لگری ده‌مکاتی رابردوه، واته تایبه‌تمه‌ندی رابردو له‌خۆده‌گرتیت [+past] دواتر هاتنه ناوه‌وی یه‌که فرهه‌نگیه‌که، که دواتر گیره‌کی (-ed) دینیتته ناوه‌وه بۆ ناو INFL که له‌رێگه‌ی ده‌روازه فرهه‌نگیه‌که‌وه جیبه‌جیده‌کریت.

که‌ره‌سته‌ی ژماره (Numerous Argument) له‌به‌رانبه‌ر ئه‌وه رپیازه، که بۆ شکاندنه‌وه‌ی که‌ره‌سته‌کان ده‌رده‌که‌ویت، بۆ زیاتر رونه‌کردنه‌وه‌ی راستیه‌که، که بۆچی له‌کرداریکي وه‌کو (SWG: گورانی وتن) بۆچی پاشگری [-ed] ده‌رناکه‌ویت (1996 Spence) وای بۆ ده‌چئ که‌وا به‌پیی بۆچونه‌کانی (1993 Halle and Marantz) چونکه پاشگری ده‌روازه فرهه‌نگیه‌که لێرده‌دا سفره، سه‌یری ئه‌وه دارپشتنه‌ی خواره‌وه بکه:

Ø, [+past] Contextual restriction: y + — ,

Where y = sing, drive, etc.

بهواتای ئهوهی

/ 1Ø / y + — : کۆتبهنده سیاقیه کان [+past]
سفر

لهو شوێنه ی y یه کسان ده بێت بهو کردارانه ی له جوړی (Sing, Take, Drive) ئهوهی پپووستی به روئکردنهوه ههیه کهوا، هیمای (x) بو ئهو کردارانه که به [ed] ده کرین به رابردو، کهچی (y) بو ئهو کردارانهیه، که به [ed] ناکرین به رابردو. پارچه راسته هیل " — " ئهو ژینگهیه ده گرتهوه، که ئایا کرداره که له چ جوړه کرداریکه y/x. بو نمونه کاتی رابردوی ئهو کردارانه:

Song → Sing

Drive → Drove

Take → Took

ئهو کردارانه گهر بیرینه سیاقیکی (x) لهوه، ئهو کاته روبهروی کۆتبهندی یاسای [+past], Ø ده بێت به واتای ئهوهی ئهو یاسایه به سیاقی (x) شیده کرتهوه بلۆکده کریت (بروانه: 1996:7 spencer). ئیمه کاتیک یاسای دوهم وهرده گرین، واته [past], Ø مامه له گه ل گۆرانی بزونه کان ده کهین، سهری کۆتبهندی سیاقی (1Ø) زۆر له (ed) سنوردارتره، بۆیه ئهو هه لده بژیریت بو خسته ناوهوهی INFL بو نمونه له قه دی ئهو کردارانه ی له جوړی (sing) ن، گۆرینی له (i) هوه بو (æ) له sang ئهوه به هۆی یاسایه کی هه موارکراوه ده بێت:

Vowel /æ/ in the context 'x — y + [+past]' where

X – vowel – y = sang

لێره دا ده بێت ئهوه بکهین کهوا "x" قه ده، y (past+) ه، به لام ئهوهی تیبینی ده کریت ئهوهیه: (1) له یاسای (1) ed, [+past] دا هاتنه ناوهوهی (-ed) بو ناو INFL زیاتر پپوه لکانه و زیادکردنه، و له دهرهوهی قه ده که ده بێت:

-ed + play → play + ed

به لام له یاسای (2) دا، که تیایدا پپشگره که ((سفره)) گۆرانه که له خودی قه ده که خۆی رودهدات، که تیایدا بزوینیک ده گۆریت بو جوړیکی تری بزوتن (سه رچاوه ی پپشو: 75).

له سه ره هه مان بنه مای لۆجیکی سه ره وه هه ره سه پنان له کۆکردنه وهی "کۆ" کردنه وه له سیسته میکی ریکوپیکدا تا رادهیه ک روبهروی هه مان یاسای بلۆککردن و کۆتکردن ده بێت بهوه.

۱. ۲: هۆکارهکانی بلۆککردن

چه مکی بلۆککردن، ده توانیت زیاتر بخریت به ره پۆشناییه وه له وهی، که به هۆکاری جیاواز دپته کایه وه، ئه وه هۆکارانه، هۆکاری ده نگسازی، وشه سازی و واتا سازی ده گرته وه، که لێره وه هه ریه که یان به جیا نیشانده دریت:

۱. ۱. ۲: هۆکاری ده نگسازی

بلۆککردن هه ندی جار به پالنه ری ده نگسازی دپته کایه، (Siegel 1971 و Halle 1973) تیبینی ئه وه یان کردوه، کهوا ئه و کردارانه ی له زمانی ئینگلیزیدا، که پپدا هه لچونه وه – inchoative ده گه یه نن زیاتر به یاسای "to begin to x" لیکده دریت به وه، واته ده سته کردن به کاره که، ئه وهش له ژیر پۆشنای دو مه رجدا ده بێت:

- (1) بنجه كه تاك برگه یی بـ Monosyllabic
- (2) بنجه كه به دهنگی گيراو Obstruent (وهستاو Stop، خشۆك Fricative یان نهرم Affricate) كۆتایی بـ، كه لهوانه شه دهنگی زرينگوك Sonorant – ی له پيشه وه بـت وهكو دهنگه ((لوت)) يیه كان – م.ن یان زرينگاوه كان – ر.ل.
- ئهو كۆتبهنده دهنگسازیه ئه وه دهگه یه نـت، كهوا له زمانی ئینگلیزیدا كرده كانی لیستی (a) رینگه پیدراوه، به لام لیستی (b) نا.

نوسینی دهنگی

a-	Black-en /blæk-ən/	white-en /wa:t-ən/
	رەش هەلگه پان	سپی هەلگه پان
	damp-en /dæmp-ən/	hard-en /ha:d-ən/
	تەپون	رەقبون
	Quiet-en /Kwait-ən/	length-en /enθ-ən/
	هێوربونه وه	كشان

ئهو كردهارانه رینگه یان پیدهدرئیت، ههردو مهرجه كه ی تیدایه .

بۆ نمونه damp یه ك برگه ییه و كۆتایی به دهنگی وهستاوی /p/ هاتوه، /m/ دهنگی (لوت) ییه پيش دهنگی /p/ دهكهوئیت. به لام ئهو وشانه ی خواره وه رینگه ی پینادرئیت:

b-	*dry-en /drai-ən/	*dimm-en /dim-ən/
	وشكبون	لاوازيون
	*green-en /gri:n-ən/	*blue-en /bluiwin/
	سهوزبون	شین بون

له لایه کی تره وه له زمانی ئینگلیزی پاشگری (-ly) لهو پاشگره چالاكانه یه دهچیتته سه ر ئاوه ئاوه كان دهیكات به ئاوه لگوزاره.

ئاوه ئاوه	ئاوه لگوزاره	ئاوه ئاوه	ئاوه لگوزاره
grand	grandly	elegant	elegantly
گه وه	به گه وه یی	رێك و پێك	رێك و پێكانه
Fierce	Fiercely	serious	seriously
درنده	درنده یی	جدی	به جدی

(بروانه: 71: Katamba, 2006)

كهواته دهچیتته سه ر ئاوه ئاوه بۆ ئه وه ی بیكات به ئاوه لگوزاره، دهكرئیت له زمانی كوردیشدا چهند نمونه یه کی نزیك لهو نمونه نه بئینه وه، بۆ نمونه:

شهو + انه ← شهوانه
 رۆژ + انه ← رۆژانه

لیره دا گۆرینی کاته بۆ نه ریتی دوباره بونهوه، به لām که ده چیتته سه ر بنجی ناو ئه وکاته (انه) هاوینژییه که دروستده کات، و ئه رکه که ی به واتاکه وه ده گۆریت:

کور + انه ← کورانه

کچ + انه ← کچانه

ژن + انه ← ژنانه

پیاو + انه ← پیاوانه

سیفه تیکی به رده وامی ده لکینیت به ناوه که وه، و ههم وه کو ئاوه ئناو، و ئاوه لگوزاره مامه له ی له گه لدا ده کریت، به نمونه کاتیک ده گوتریت:

- پیاوکی پیاوانه یه. (ئاوه ئناو)

- ئه و پیاوانه کاره که ی کرد. (ئاوه لگوزاره)

له لایه کی تره وه Carstairs 1987 له پرۆسه یه کدا جیاوازییه که له نیوان مۆرفیمه ریزمانیه کان و سینتاکسدا ده کات له ژیر چه تری بنه مای Inflectional Parsimony Principle واته بنه مای ره زیلی مۆرفیمه ریزمانیه کان، به لām لیکدانه وه ی بنه چه که خۆی له وه دا ده بینیتته وه، که وا دو مۆرفیمی ریزمانی ئه گهر له دابه شبونی ته واکه رانه دابون، به واتای ئه وه ی مۆرفۆلۆجی ریزمانی، ته نیا له نیوان دو فۆرمدا، یه کیان هه لده بژیریت بۆ ئه وه ی سیما و تایبه تییه کی مۆرفۆسینتاکسی بداتی. بۆ نمونه (ره گه ز، ژماره، کات، ریزه 67: Carstairs, 1987).

به واتای ئه وه ی نا کرێز له هه مان کاتدا دو ئه رکه به که ره سه ته یه که بدریت، بۆ نمونه:

- ئازاد مردوه و نه خۆشه.

- ئازاد خویندبوی بۆیه ده رچو.

- ئازاد خویندویه تی و خویندبوی.

له ئینگلیزیدا هه ندی نمونه ده دات:

a- Kim is sick

b- Kim is ill

ill و sick هاواتان له هه ندی سیاقدا ده کریت له بری یه کتر به کار به یترین:

Kim is sick

(sick = predicate adj.)

Kim is ill

(ill = predicate adj.)

ئاوه ئناوی گوزاره یین ↑ به لām له نمونه ی:

Kim is a sick child

(Sick = attributive adj.)

ئاوه ئناوی دانه پاله ↑

Kim is an ill child

(ill ≠ attributive adj)

ill ئه و سیفه ته نادریتته پال مندا له که چونکه ill بار ده نوینی. بۆ نمونه کان بروانه: (Katamba: 2006: 235).

۲. ۱. ۲: ھۆکاری مۆرفۆلۆجی Morphological Factors

تایبەتمەندییە وشەسازییەکان لەوانە یە بێتە مایە ی پێگرتن لە جێبەجێکردنی یاسا مۆرفۆلۆجییەکان، بێگومان مۆرفیمە پەسەن/ ئەسلییەکانی زمانیکی دیاریکراو Native Morphemes لە روی پەفتارەوێ جیا لە مۆرفیمە وەرگیراوەکانی زمانیکی تر لە ھەمان زمان پەفتاردەکات، دەشکرێت بۆ بنجە زمانە ئەسلییەکە، یان زمانە بیانییەکە زیادبکێت، ئەوەش لەسەر دوو بنەما دەبێت:

- (1) ھەڵبژاردنی ئەو بنجە ی ھەڵبەژێرێت.
- (2) واتای ئەو وشە ی کە دەتەوێت بە گێرەکی بکەیت.

بۆ نمونە:

ھۆش + مەند ←	ھۆشمەند	خاوەن ھۆش
عەقل + مەند ←	عەقلمەند	خاوەن عەقل
بیر + مەند ←	بیرمەند	خاوەن بیر

بەلام بۆ دارپشتی:

*شەر + مەند

ئەگەرچی ((شەر)) بە وینە ی وشەکانی پێشتر ((ناوە))، بەلام ((مەند)) وەکو پاشگریک سیاقیکی تایبەت دەسەپێت بەسەر ئەو وشانە، کە ھەم وەکو واتای گونجاو، ھەم وەکو بنج ھەڵیان دەبژێرێت. ھەندێ جار وشە ی دەرەوێ زمانی کوردی دەکێت لە گەڵ یاسا مۆرفۆلۆجییەکانی زمانی کوردی بیگونجێت، بە نمونە: ساز لە رەگی چاوی ((ساختن)) ی فارسی وەرگیراوە. لە کوردیدا دەکێت:

وێکەوتن سازان

سازاندن بە کاربەجێرێت.

بۆ نمونە لە دیاردە ی نەرمکردنەوێ دەنگە قورگییەکاندا /K/ ھەردەم لە گەڵ دەنگی /C/ وەکو /S/ دەدرکێنرێ، ئەو ھەردەم بە وشە لاتینی و فەرەنسیایەکاندا کۆتەبەند دەکێت دیاردە ی Velar Softening، K دەگۆرێ بۆ /S/ .

[K] → [S]

بەر لە پاشگری سەرەتا لە گەڵ دەنگی بزویی نزمی – پێشەوێ وەکو [i] سەیری ئەو نمونانە ی خوارەوێ بکە .

[K]	[S]
cynic گالته جار	cynical → cynicism
critic زورگرنگ	critical → criticism , criticis
Fanatic دەمارگیر	→ Fanaticism
ascetic پاکیزە	→ asceticism
sceptic گومانکەر	→ scepticism

بروانە: (Embick & Marantz 2008: 53)

۳. ۱. ۲: ھۆکاری سیمانتیکی Semantic Factors

به هه‌ند هه‌لگرتنى لايه‌نى سيمانتيكى له‌گه‌ل پروسه‌ى دارشتنى وشه‌دا دوچارى پيكدادان ده‌بن، ئه‌مه‌ له‌ لايه‌ك، له‌لايه‌كى تره‌وه‌ له‌گه‌ل پروسه‌ى رۆنانى وشه‌ ليكدراوه‌كاندا له‌ دارشتنيان به‌ زيادکردنى مۆرفيمي (-ed) له‌ رابردوى ته‌واودا، سه‌يرى ئه‌و نمونه‌ى خواره‌وه‌ بكه‌:

short – sleeved (shirt)

كراس قۆلكورت

sort – sighted (man)

پياو كورتبين

green – roofed (house)

خانو ميچى سه‌وز

blue – eyed (boy)

كوپ چاوشين

one – armed (bandit)

رئيگر يه‌ك قۆل

three – legged (stool)

كورسى بى پشت / دوپى سى پى

red – nosed (reindeer)

جوړيكه‌ له‌ئاسك لوت سور

red – haired (woman)

ئافره‌ت قزسور

ئه‌گه‌ر سه‌يرى هه‌ردو ستونه‌كه‌ بكه‌ين، ستونى لاي چه‌پ دارشتنى وشه‌كان ده‌گه‌يه‌نييت، كه‌چى لاي راست مه‌به‌سته‌كه‌ ده‌گه‌يه‌نى، هه‌ندى جار دارشتنه‌كه‌ به‌پي ياساي دارشتنه‌كه‌ نابيت، له‌به‌ره‌وه‌ى مه‌به‌سته‌كه‌ نادات به‌ ده‌سته‌وه‌.

* two – carred (Family) (For a family with two cars)

خيزانيك خاوه‌ن دو ئۆتۆمبيلن .

ليسته‌كاني سه‌ره‌وه‌ زياتر له‌ ئەندامانى له‌ش وه‌رگيراون "بۆيه مه‌به‌سته‌كه‌ ده‌گه‌يه‌نييت"، كه‌چى دوا نمونه‌ مامه‌له‌ى كردارى له‌گه‌ل ناوى ئۆتۆمبيل كردوه‌. كه‌ له‌ كرداريكى رابردوى ته‌واو داده‌پيژرئيت، ده‌بى مه‌به‌سته‌كه‌ لاي ئاخپوه‌راني زمانه‌كه‌ زانياريان له‌سه‌ر هه‌بيت. پروانه: (Katamba & Stonham 2006 : 71).

نمونه له‌ زمانى كوردیدا: ده‌ست رويشتو (خاوه‌ن هيز)

دايك مردو (هه‌تيو)

له‌ كوردیدا وا باوه‌ كه‌ منداڵ زياتر به‌ دايك هه‌تيو ده‌بيت.

٢. ٢: چۆنیه‌تی ده‌ركه‌وتنى بلۆكکردن له‌ DM دا

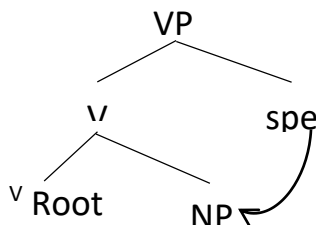
له‌ لاي به‌شيك له‌ زمانه‌وانه‌كان، ئه‌و ديارده‌ى بلۆكکردنه‌ به‌ ته‌لارسازي رۆنانى ئاسته‌كانه‌وه‌ ده‌به‌ستنه‌وه‌. ئه‌و رپيازه‌ تيؤريپانه‌ى كه‌ به‌ شيوه‌يه‌كى جياواز كاريگه‌ري بلۆكکردن رۆنده‌كه‌نه‌وه‌ . له‌و بارانه‌ى كه‌وا وشه‌ ده‌توانيت فره‌يزه‌كان

بلۆكېكات، به‌پيچه‌وانه‌شه‌وه، هه‌مو ئه‌و بۆچونانه‌ش له‌وه‌دا كۆده‌بنه‌وه، كه پيپوايه ده‌سته‌يه‌ك سيماي رسته‌سازي و واتاسازي چيويه‌ك دروسته‌كه‌ن، ئه‌و چيويه كۆمه‌لئيك خانه ((cell)) يان چال – ((slots)) له‌خۆده‌گرئيت، كه ئه‌گه‌ري هه‌يه كه‌ره‌سته‌ي جياوازي لئيدروستبئيت، ئه‌و ريگري و به‌ربه‌سته ئه‌و كاته ده‌رده‌كه‌وئيت، كه فۆرميكي وشه يه‌كيك له‌و چال يان خانانه پرده‌كاتنه‌وه، له‌ لايه‌كي تره‌وه هه‌ندي روي لئيكچون له‌ كه‌ره‌سته‌ي ترده‌ ده‌رده‌كه‌وئيت، به‌ واتاي ئه‌وه‌ي فۆرميكي به‌رانبه‌ر فۆرميكي دژ به‌و فۆرمه ده‌وه‌ستئيت، له‌ به‌رانبه‌ر ئه‌و لئيكچون و دژيه‌كي فۆرمه‌كان دو ره‌هه‌ندي سه‌ره‌تاي هه‌ن، كه ده‌بئيت له‌ جياوازي نئوان بلۆككردن به‌هه‌ند وه‌ريگيرن:

یه که م: بر و قه باره ی ئه و که ره ستانه ی، له و فورم و شوینه دا نا کوکن، یان له خود بر کیدان (Compete with)،
دو م: یان فورم سینتا کسیه کان به هه ند هه لده گیریت کاتیک ده رکرده به کی دروست به ده ستدین (له و باره یه وه له به ران به ردا که ره سته به کیت، که دروست شیوه به ندکراوه ئایا به ناریزمانی ناوزه ندکراوه له کاتی ململانی که دا، جا ئه گهر به ناریزمانی مارکه کرای ئه و کاته له ململانی که ده که وئ (بروانه 3: 2008 Embick and Marantz).

وهكو پيشتريش ئامازهمان پيكر دياردهى بلوككردن به شيكه له هه لوه شانوهى ياساكان، يان كوٽ خستنه سهر هه ندى لهو ياسايانهى كه ههيه، ئامازهمان به وهشدا، كهوا بلوككردن زياتر له چوارچيوهى مؤرفولوجى دابه شكه رانه (DM) شيكردنه وهى بۆكراوه، ده بى ئامازه به وهش بكهين، كه سهره تاى سهره ه لدان، و يه كه م دارشتنى چوارچيوهى تيؤرى ئه و تيؤره (DM) له تيزى دكتورا كهى 1991 Bonet دا روناكراوه ته وه، ههروه ها له سهر ده ستى گه ليك زاناى ديكه ي وه كو Halle و 1993 Marantz باس له به شيك له كه رهسته رنژمان بيه كان ده كه ن.

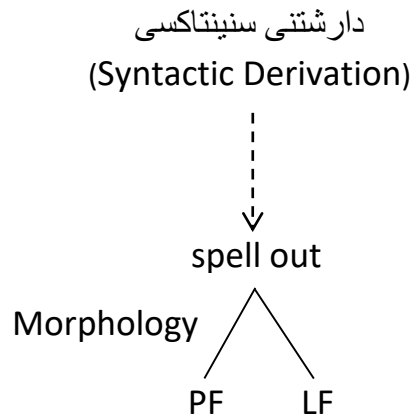
بەم شێوەیە DM زیاتر لەسەر دەستی 1997 Halle و 1997 Marantz، 2001 Borer، 2005 Embick و 2006 Marantz، Noyer و 2007 Embrick، 2012 Kramar، 2012، 2015، 2017 Bobalijick، 2017، 2017 له نیۆ کەسانی تردا DM ڕێکخستەنەوهیەکی بنجی تری بەخۆیەوه بینی لە بارەى رێزمانى بەرھەمھێنانەوه، بۆ نموونە 1995 Chomsky و 2000، 2001، کە جیا لەوانى تر ئەو ئاستى مۆرڤۆلۆجى زیادکرد، وەکو روبەروبوونەوهیەکی لە نیوان سینتاکس و فۆنۆلۆجى (بروانە: 18، 2013، Matushansky and Marantz). بەیپی بۆچونەکان رەگ (Root) بە کەرەستەیهکی بێلایەن دادەنرێت، بەلام بە دامالراوی دەرناکەوێت، دەکرێت بەیپی گرێدانى بە کەرەستەیهکی ترەوه (سەرە) جوړی کەرەستەکەى دیاریبکړیت، ئەوەش یی دەگووتریت شیکردنەوهی فەرھەنگى (Lexical decomposition)، تییى ئەوه دەکریت، کەوا لیکدانئیک لە نیوان رەگى کردار، کە دەبێتە سەرە ھەروەھا بەرکاری DP بەو جوړە سەرە ناودەنریت، چۆمىسکى دواى بۆچونەکانى (1997 Marantz و 2005 Borer و 2013) کەوت لەو بارەیهوه، پێیوايه رەگ لەوه لاوازترە، کە بە تەنیا ناوېزیت بۆیه لە پال بونی کردارەکە ناوی لیدەنریت، سەرەتا بەرکار لیکدانئیکى ناوھەگرت Internal Merge، و دەچیت بۆ شوئى (spec) ی (vp) ییەکە، بۆ نموونە:

ئىمە بەيى بىنە ماكانى مۇرفۇلۇجى دابەشكەرانە، كە برىتتەيە لە كەرتى بىنجى سىنتاكسى، رېيازىكى جىبەجىكەرانەيە لە بىوارى مۇرفۇلۇجى، كە تىايدا بە لايەنى كەم ھەندى كەرەستەي دەنگسازى دواكەوتو دىتە ناوۋە لە پروسەي دارشتى

رسته دا، که به رهو که ناری دره خته که، یان په راوێزی هیلکاریه که شوێنیک ده گریت، گرێکان (nodes) به دهسته پیک و سه ره تاکی سینتاکس داده نرین له روی دارشته وه، هه ندی له پرۆسه و کرده مۆرفۆلۆجیه کان ده بنه به شیک له پیکهینی PF له رێزماندا.

رێزمان

ئهو گرێانهی که له کاتی دارشتنی سینتاکسیدا جیگۆرکیان پێده گریت دو جۆر "مۆرفیمه ئه رکیه کان Functional Morphemes، و ره که کان.

۲ . ۳: کۆتاییه کانی دارشتن Terminal

(أ) مۆرفیمه ئه رکیه کان، ئه مانه له روی دیاریکردنه وه بریتین له که رهسته ی بـ سیمای فۆنه تیک. به وینه ی [past] یان [کۆ- PI] یان سیمای CP، یا سیماکانی که گرێ دیارخه ری Determiner "D" دروستده که ن بۆ ئامرازی ناسراوی زمانی ئینگلیزی "The" لێره دا له ده رکه وتی (The) ده بێته هۆی هه لوه شانده وه ی ده رکه وتی (a) و (an) له به رده م ناوه تاکه کاند. له زمانی کوردیشدا هاتنی "ه که" هاتنی "یک" کۆتبه ندده کات.

(ب) ره که کان: ئه وه پۆلیکی کراوه پیکده هیئن، یان وه کو به که ی فره هه نگی "lexical" Vocabulary " ده رده که ون

ئه وانه ئه وه که نه ده گرته وه، وه کو:

$$\sqrt{CAT} \quad \sqrt{OX} \quad \text{یان} \quad \sqrt{SIT}$$

مۆرفیمی ئه رکی بریتین له که تیگۆری ئه رکی، به یی بیرۆکه ی که رهسته باوه کان له تیۆره سینتاکسیه کان . له ناو پیکهینی (PF) ی رێزماندا، ئه وه مۆرفیمانه نواندنیک فۆنۆلۆجیه وه رده گرن . پرۆسه ی خسته ناوه وه ی فۆنۆلۆجی به که فره هه نگیه کان (VI) ئه وه پرۆسه ی به که ی فره هه نگی به کارده هیئت، وه کو ئه وه ی له و وینه یه ی بابته ی پێشودا خراوه ته رو، که له گرته که دا کاتی رابردو [past] T له زمانی ئینگلیزی ده نوینیت، ئه وه که ره ستانه به یی تایبه تمه ندیه کانی خۆیان کیڕکی ده که ن، ئه وه ش دیاریکردنیک به رز و سه رکه وتوه (بروانه 61: Chomsky 2001).

ئه نه جامه کان

ئه وه توێژینه وه یه ئه وه ئه نه جامانه ی خواره وه ی لێده که ویته وه:

۱. کاتیک کتیرکی ده که ویتته نیتوان دو وشه وه مه رج نییه وشه کۆنه که، وشه نوێیه که بخت، چونکه دیاردهی به ئابوریکردن بنه مایه که ده سه پینیت، که حوکی وشه هه لێژێردراوه که ده کات.
۲. هه ندی جار له نیتوان خودی گیره که کاندایه ملامانی دیتته کایه وه، چونکه که گیره کیک به بنجه که وه ده نوسیت، ته نیا رینگه له مۆرفیمه وشه دارپژه کانی تر ناگریت، به لکو وینه یه کی هه ره می گیره که کان نه خشه ده کیشیت، و ده بیا زمانه که پابه ندی بیت.
- بۆ نمونه: بنجی پیاو، یان ده بێ رینگه به (-هتی) یان (-انه) بدات کامیان به بنجه که وه نوساوه ئه وهی تر پشتگۆی ده خریت، واته له گه ل یه کتردا هه لئا که ن.
۳. ئه و مۆرفۆلۆجی دابه شکه رانه یه له زمانی ئینگلیزی سنوری دیارتره، بۆ نمونه له و وشانه ی ئاوه لئاو ده گه یه نن: most more beautiful رینگه له est er ده گرن، ناتوان به و بنجه وه بنوسین، ئه وانیش (واته est, er) رینگه له more و most ده گرن له و شوێنه ی ئه وان سه رپشکن.
۴. له رۆنای سه ره وه ی سینتاکسدا، که به (S-Structure) (SS) ناوده بریت، مۆرفیمه کان وه کو گرێ لاوه کی، یان گرێ په راوێزییه کان (terminal nodes) ده رده که ون، له گه ل ده سته یه که سیمای مۆرفۆسینتاکسی یه کده گرن، به بێ به سته وه یان ب هه یج سیمای تایبه تییه کی ده نگسازیه وه.

سه رچاوه کان

- Carstairs, A. (1987) Allomorphy in Inflexion, Routledge – London.
- Cedric, B. (2006) Linguistic Minimalism, Oxford University Press.
- Chomsky, N. (2001) Beyond explanatory, MIT Press.
- Embick, D. & Marantz, A. (2008) Architecture and Blocking, MIT Press.
- Katamba, F. (1989 1st ed) Morphology, Palgrave, Macmilan.
- Katamba, F., Stonham, A. (2006) Morphology, Palgrave Macmilan.
- Matushansky, O. and Marantz, A. (2013) Distributed Morphology today, Cambridge MIT Press.
- Spencer, A. & Zwicky, A. (2007) A handbook of Morphology, Oxford: Blackwell.
- Spencer, A. (1996) Morphological Theory, University of Essex.